

Sebastian Grudziń

Uniwersytet Jagielloński, Kraków

Koncepcje współpracy słowiańskiej w II Rzeczypospolitej: piśmiennictwo za lata 1945-2011

The output of researches regarding the conceptions of Slavic cooperation in the II Polish Republic

Abstract: The article deals with the achievements of the representatives of various branches of knowledge regarding the Polish conceptions of Slavic cooperation in the period between the world wars. It is based on both some popular science publications especially from the II part of the 40. and numerous works published from 1960 up to 2011. Most of them are dedicated to several associations which propagated a necessity of Slavic cooperation. Some societies supported this idea in general while the others were limited to bilateral relations, especially Polish-Czechoslovakian. Many organizations or congresses united only the representatives of either one particular profession or one particular class. The authors also examine the question of Slavic cooperation in the journals popularized this idea according to plan, first of all "Ruch Słowiański". Rather a few articles deal with the leaders of the Slavic movement, such as Władysław Tadeusz Wisłocki or Henryk Batowski. The authors used to be hypercritical to Polish interwar policy, but above activities usually meet with their approbation. In the synthesis, written mainly by the historians, there is a divergence of opinion about importance of cooperation.

213

Keywords: II Polish Republic, Slavic literature, concepts of Slavic cooperation, political literature

Słowa kluczowe: „Ruch Słowiański”, II Rzeczypospolita, stosunki polsko-czeskie, stosunki polsko-czechosłowackie, literatura słowiańska, koncepcje współpracy słowiańskiej, piśmiennictwo polityczne

W każdej z poprzednich czterech dekad ukazywały się dysertacje historyczne prezentujące polski wkład w słowiańskie przedsięwzięcia integracyjne¹ I połowy XX w.² Lukę stanowi dwudziestolecie międzywojenne. O aktywności polskich sympatyków Słowiańszczyzny tego okresu nie traktuje monografia historyczna, ale artykuły reprezentantów kilku dziedzin nauki. Pierwsze popularnonaukowe próby odniesienia się do dokonań okresu 1918-1939 pojawiły się już bezpośrednio po zakończeniu II wojny światowej, natomiast na prace naukowe trzeba było czekać do początku lat 60.

¹ Warto wiedzieć, że „prądy ideowe w XIX i XX w. mające na celu zjednoczenie Słowian” w internetowych katalogach bibliotek polskich określa się hasłem „panslawizm”. Analogiczne zastosowanie termin ten ma w katalogach bibliotek zagranicznych.

² M. Pułaski, *Z dziejów genezy „Europy wersalskiej”. Współpraca Słowian zachodnich i południowych w ostatnim etapie I wojny światowej*, Wrocław 1974; A. Giza, *Neoslawizm i Polacy 1906–1910*, Szczecin 1984; S. Fertacz, *Komitet Wszędsłowiański w Mo-skowie*, Katowice 1991; idem, *Polska myśl słowiańska w okresie drugiej wojny światowej*, Katowice 2000.

W 1946 r. dorobek dwudziestolecia ocenił pozytywnie Henryk Batowski. To lapidarne przedstawienie różnych przejawów aktywności³ jest godne uwagi ze względu na osobę autora, wybitnego historyka i sławisty, należącego do czołowych przedwojennych zwolenników współpracy państw i narodów słowiańskich.

Wiele syntez naukowych jest dziełem badaczy zagranicznych. Najstarsze, w oparciu o teksty z epoki i piśmiennictwo naukowe, stworzył czeski historyk Josef Kolečka. W 1962 r. w ojczystym języku ogłosił artykuł ograniczony do dwudziestolecia⁴, niebawem włączając ten okres do opublikowanej po rosyjsku książki ukazującej słowiańskie projekty integracyjne XIX i XX w. Praca została zaopatrzona w indeks i bibliografię załącznikową, nieuwzględniającą jednak wszystkich pozycji zamieszczonych w przypisach. O ile trudno kwestionować dbałość o staranne przedstawienie różnych przejawów solidarności słowiańskiej, o tyle razi dogmatycznie marksistowsko-leninowski punkt widzenia, rzucający się w oczy zwłaszcza w przy poruszaniu zagadnień międzynarodowych⁵.

W 1978 r. powstała najobszerniejsza polska praca prezentująca idee słowiańskie II Rzeczypospolitej. Jej osobliwość polega na tym, że została zawarta w syntezie stawiającej sobie zadanie ukazanie jedynie stosunków literackich, do tego tylko polsko-czeskich i polsko-słowackich. W rzeczywistości ogólnosłowiański kontekst książki wykracza poza związki trzech wymienionych narodów⁶, dodatkowo obejmując instytucje działające na rzecz zbliżenia⁷ i propagujące je periodyki⁸. Praca jest godna uznania, choć nie mogła wyczerpać tematu, ani nie ustrzegła się pewnych uproszczeń w zakresie historii politycznej. Za tym udanym przedsięwzięciem stoi zespół sławistów skupiony wokół Jerzego Ślizińskiego, który współtworzyły m. in. Jadwiga Russocka i Barbara Jaroszewicz-Kleindienst.

Jedyną ogłoszoną dotychczas drukiem pracą stawiającą sobie za cel zaprezentowanie oblicza ruchu słowiańskiego II Rzeczypospolitej stanowi dwuczęściowy artykuł rodaka Kolečki, Jaromira Mikulki. Autor nie wykorzystał ani całej dostępnej literatury, ani wszystkich źródeł drukowanych, tylko w odniesieniu do stosunków polsko-czechosłowackich sporadycznie sięgając po archiwalia. Nie umniejsza to jego erudycji, szczególnie w zakresie relacji osobistych i piśmiennictwa politycznego. Przedstawiając siebie jako historyka marksistowskiego, uniknął natrętnej frazeologii, starając się podchodzić do badanej materii sine ira et studio. Nie zaprzeczając żywotności idei słowiań-

³ H. Batowski, *Współpraca słowiańska. Zagadnienia polityczne, kulturalne i gospodarcze w przeszłości i teraźniejszości*, Warszawa 1946, s. 78.

⁴ J. Kolečka, *Idea slovanské solidarity v období mezi dvěma světovými válkami*, Sborník Prací Filosofické Fakulty Brněnské University, Rada Historická, R.11: 1962, s. 21–49.

⁵ Idem, *Славянские программы и идея славянской солидарности в XIX и XX веках*, Praha 1964, passim.

⁶ *Stosunki literackie polsko-czeskie i polsko-słowackie 1890-1939*, praca pod red. J. Ślizińskiego, Wrocław 1978, s. 18–24.

⁷ Ibidem, s. 49–62.

⁸ Ibidem, s. 128–135.

skiej, zwłaszcza na polu kulturalnym, zwrócił uwagę na krępujące jej rozwój sprawy wewnętrzne i międzynarodowe⁹.

W 1993 r. ukazało się tłumaczenie artykułu rosyjskiego historyka Włodzimierza Dżakowa, który na przykładzie Polski poddawał analizie dzieje oddziaływania sympatii słowiańskich na sławistykę. Zdaniem autora, w II Rzeczypospolitej doszło do renesansu politycznych zainteresowań sprawami słowiańskimi na skalę porównywalną z początkiem XIX w.¹⁰ Tę ciekawą myśl wysunął w 1978 r. w rosyjskojęzycznym artykule rozpatrującym relacje między politycznymi a naukowymi aspektami zagadnień słowiańskich¹¹. Zaskoczenie budzi mechaniczne przeniesienie do polskiego tekstu zapatrywań historiograficznych nieuwzględniających politycznych przemian, które dokonały się w bloku wschodnim w drugiej połowie lat 80.

O ile Dżakow swój artykuł skończył na „międzywojniu, o tyle historyk Sylwester Fertacz włączył je do bogato udokumentowanego rozdziału pierwszego monografii polskiej myśli słowiańskiej czasu II wojny światowej. Swoją uwagę skupił na koncepcjach integracji Słowiańszczyzny wysuwanych przez partię II Rzeczypospolitej, ale pierwszorzędną rangę przyznał ówczesnemu oddziaływaniu idei współpracy słowiańskiej na sferę naukową, kulturalną i zawodową¹².

Ostatnio ponad dwóm wiekom polskich poglądów o Słowiańszczyźnie artykuł poświęcił historyk z Niemiec Markus Krzoska. Autor, dobrze zorientowany w najnowszej literaturze przedmiotu, w tym publikacjach internetowych, dał wyraz przekonaniu o umiarkowanie żarliwym stosunku Polaków do koncepcji słowiańskich. Czasy II Rzeczypospolitej wkomponował w dłuższy okres obejmujący lata 1918–1948. Z tej perspektywy spojrzal na obecność idei słowiańskich w ruchach neopogańskich¹³ i poglądach wybranych uczonych¹⁴.

Zarys historii obecności pierwiastków słowiańskich w życiu intelektualnym Wielkopolski ukazał w obszernym artykule historyk Bernard Piotrowski. W okresie międzywojennym odnalazł je przede wszystkim w badaniach naukowych skoncentrowanych na ekspansjonizmie niemieckim. Autor korzystał z materiałów archiwalnych¹⁵.

Oryginalny jest tekst Joanny Filipczyk-Topolnickiej, która z punktu widzenia historyka sztuki prześledziła obecność słowiańskich inspiracji ideowych w dziełach artystów polskich w latach 1776–1939. W odniesieniu do II Rzeczypospolitej w sposób szczególny zwróciła uwagę na twórczość Stanisława Szukalskiego. Podkreśliła, że mo-

⁹ J. Mikulka, *Polské slovanství v letech mezi dvěma světovými válkami*, „Slovanský Přehled” R. 72: 1986, s. 97–106, 273–284.

¹⁰ W. Dżakow, „Polskie słowiaństwo” i jego wpływ na sławistykę polską (koniec XVIII w. – 1939 r.), „Аналекта” R. 2: 1993 z. 1, s. 21–23.

¹¹ Idem, *Политические интерпретации идеи славянской солидарности и развитие славяноведения (с конца XVIII в. до 1939 г.)*, [в:] *Методические проблемы истории*, Москва 1978, s. 254.

¹² S. Fertacz, *Polska myśl słowiańska*, s. 38–41.

¹³ M. Krzoska, *Historische Mission und Pragmatismus. Die slawische Idee in Polen im 19. und 20. Jahrhundert*, „Osteuropa” t. 59 z. 12: 2009, s. 84–85.

¹⁴ Ibidem, s. 87–89.

¹⁵ B. Piotrowski, *Trudnye słowiańskie Poznania i Wielkopolski w XIX i XX wieku, w Idee wspólnotowe Słowiańszczyzny*, pod red. A. W. Mikołajczaka, W. Szulca, B. Zielińskiego, Poznań-Gniezno 2004, s. 60–70.

tywy słowiańskie obecne w dziełach artysty nie były jedynie stylizacją, ale korespondowały z jego integracyjnymi koncepcjami politycznymi¹⁶.

Jerzy i Henryka Rózewiczowie, prezentując międzynarodowe imprezy naukowe zorganizowane w II Rzeczypospolitej¹⁷ do ważniejszych zaliczyli te, które odbywały się pod szyldem słowiańskim¹⁸. Były to I Słowiański Kongres Pedagogiczny¹⁹, I Zjazd Filologów Klasycznych Krajów Słowiańskich²⁰, III Zjazd Botaników Słowiańskich²¹, I i IV Zjazd Lekarzy Słowiańskich²², I Zjazd Aptekarzy Słowiańskich, I Zjazd Związku Dermatologów Słowiańskich, I Kongres Matematyków Krajów Słowiańskich²³ oraz II Zjazd Słowiańskich Geografów i Etnografów²⁴.

Autorzy nie przeoczyli zakończonego sukcesem kongresu tomistycznego zorganizowanego w Poznaniu. W jego nominalnie międzynarodowym charakterze²⁵ filozof Czesław Głombik dostrzegł faktyczną dominację pierwiastków słowiańskich. Podobnie potraktował wcześniejszy zjazd tomistyczny w Pradze. Obie imprezy firmowały monografię prezentującą kształtowanie się czeskiego i polskiego środowiska neotomistycznego. Uczony podkreślił, że owocem obrad poznańskich było Słowiańskie Towarzystwo Tomistyczne (Societas Thomistarum Regionum Slavorum), powołane do życia przez Czechów, Polaków i Chorwatów²⁶.

Omawiane kongresy Głombik wpisał w dzieje niezrealizowanego pomysłu słowiańskiego zjazdu filozoficznego, któremu poświęcił odrębny rozdział. Na tym polu zaprezentował działania przedstawicieli trzech wymienionych narodów, spośród Polaków wyróżniając psychologa Stefana Błachowskiego²⁷. Głombik do sprawy wracał dwukrotnie w innych artykułach²⁸. Pisał w nich także o kontaktach matematyków słowiańskich²⁹ i postulacie stworzenia ogólnosłowiańskiego czasopisma psychologicznego³⁰.

¹⁶ J. Filipczyk-Topolnicka, „Wróćcie do Słowian koryta”. *O ideach słowiańskich w malarstwie polskim XIX i 1. poł. XX wieku*, w *Dzieła i Interpretacje*, t. 3, Wrocław 1995, s. 45–47.

¹⁷ J. Rózewicz, H. Rózewicz, *Z dziejów międzynarodowych kontaktów naukowych Polski w latach 1919–1939*, „Problemy Polonii Zagranicznej” t. 9: 1974, s. 374.

¹⁸ Ibidem, s. 376.

¹⁹ Ibidem, s. 349.

²⁰ Ibidem, s. 351.

²¹ Ibidem, s. 355–356.

²² Ibidem, s. 361.

²³ Ibidem, s. 363.

²⁴ Ibidem, s. 367–368.

²⁵ Ibidem, s. 353.

²⁶ C. Głombik, *Tomizm czasów nadziei. Słowiańskie kongresy tomistyczne, Praga 1932–Poznań 1934*, Katowice 1994, s. 11.

²⁷ Ibidem, s. 53–113.

²⁸ Idem, *Czesi i Polacy wobec idei słowiańskiego zjazdu filozoficznego – czyli o nadszereżach i rozczarowaniach z początku stulecia*, [w:] *Impulsy i zbliżenia. Siedem szkiców z dziejów czesko-polskich kontaktów filozoficznych*, Katowice 1996, s. 121–155; idem, *Stefan Błachowski a idea kongresu słowiańskich filozofów*, w *Hominem quera. Studia z etyki, estetyki, historii nauki i filozofii, historii myśli społecznej. Księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Stanisławowi Jedyńskowi*, pod red. A. Drabarek i S. Symiotuka, Lublin 1999, s. 487–498, także odbitka.

²⁹ Idem, *Tomizm czasów nadziei*, s. 104–107.

³⁰ Idem, *Czesi i Polacy*, s. 143–146.

Kongresy tomistyczne stały się okazją do zaprezentowania ks. kardynała Augusta Hlonda jako protagonisty idei słowiańskiej³¹. Szczegółowo jego poglądy Głombik omówił w specjalnej publikacji. Uczynił to w kontekście różnych koncepcji słowiańskich, welehradzkich zjazdów ekumenicznych, ideowo-politycznych prądów XX w., a także eklezjologicznych przekonań polskiego duchownego. Autor podkreślił realistyczny, a nie mesjanistyczny charakter słowiańskich zapatrywań prymasa³².

Konstantyn Turowski, działacz i historyk katolickiego ruchu społecznego na ziemiach polskich, jedną ze swoich książek poświęcił przodującej na tym polu organizacji studenckiej czyli Stowarzyszeniu Katolickiej Młodzieży Akademickiej „Odrodzenie”. Do najważniejszych przejawów działalności jego Komisji Spraw Zagranicznych zaliczył kongresy katolickiej młodzieży akademickiej krajów słowiańskich. Ich owocem było powołanie do życia wspólnej organizacji, która ostatecznie przybrała nazwę Slavia Catholica³³.

Działalność Słowiańskiego Związku Młodzieży Wiejskiej zaprezentował Jan Lis. Jego obszerny artykuł, będący owocem rozległej kwerendy prasowej, niekiedy uzupełnionej o polskie archiwalia, wyróżniają liczne zbiorowe fotografie aktywistów organizacji. Autor ukazał bogatą paletę poczynań Związku, w tym burzliwe dyskusje towarzyszące klarowaniu się jego podstaw programowych. Chłopską inicjatywę ocenił pozytywnie, pomimo niemożności realizacji jej celów³⁴.

W odniesieniu do współpracy bibliotekarzy krajów słowiańskich do analogicznego wniosku doszła Zofia Gaca-Dąbrowska. Uczona, specjalizująca się w dziejach bibliotekarstwa II Rzeczypospolitej, sięgnęła po rękopisy Wislockiego, należącego do czołowych orędowników niezrealizowanego pomysłu założenia Związku Bibliotekarzy Słowiańskich³⁵.

Prace dotyczące współpracy Słowian na płaszczyźnie zawodowej, za sprawą Henryka Świątkowskiego, zapoczątkowali prawnicy. Niestety jego ujęcie ma charakter publicystyczny i niezwykle pobieżny³⁶. Po upływie półwiecza do tematu powrócił Andrzej Mączyński. Swoje zainteresowanie ograniczył do postulatu ujednoczenia prawa prywatnego państw słowiańskich. Wspominając o podejmowanych po 1945 r. próbach urzeczywistnienia przedwojennych starań unifikacyjnych, ich realizację dostrzegł w ramach Unii Europejskiej³⁷.

³¹ Idem, *Tomizm czasów nadziei*, passim.

³² Idem, *Kardynał August Hlond wobec idei słowiańskiej*, w *Książki Kardynał dr August Hlond – Prymas Polski. Działalność i dzieła. Materiały posesyjne*, materiały do druku przygot. J. Śliwiok, Katowice 1998, s. 35-52.

³³ K. Turowski, „Odrodzenie”. *Historia Stowarzyszenia Katolickiej Młodzieży Akademickiej*, Warszawa 1987, s. 230-231, 232, 252-253.

³⁴ J. Lis, *Słowiański Związek Młodzieży Wiejskiej*, „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego” 1968 nr 10, s. 300-344.

³⁵ Z. Gaca-Dąbrowska, *Z historii współpracy bibliotekarzy krajów słowiańskich*, „Roczniki Biblioteczne” R. 19: 1975 z. 3/4, s. 545-564.

³⁶ H. Świątkowski, *Współpraca prawników słowiańskich*, „Życie Słowiańskie” 1947, s. 304-305.

³⁷ A. Mączyński, *Próba ujednoczenia prawa prywatnego międzynarodowego państw słowiańskich*, w *Vetera novis augere. Studia i prace dedykowane Profesorowi Wacławowi Uruszczańskowi*, t. 2. red. S. Grodziski [et al.], Kraków 2010, s. 721-732.

W tym stanowisku nie był odosobniony. Również na początku XXI w. historyk Józef Pilatowicz w działalności Federacji Inżynierów Słowiańskich dopatrywał się dalekosiężnych wizji integracji kontynentu. Formalnie ściśle zawodową aktywność organizacji ukazał na tle politycznych wydarzeń międzywojnia³⁸. O Federacji pisał także w książce prezentującej tradycje polskich organizacji skupiających inżynierów i techników³⁹, wykraczając przy tym poza ramy poświęconego jej rozdziału. W omawianej pracy kilka zdań nakreślił na temat Związku Zrzeszeń Gazowników i Wodociągowców Słowiańskich⁴⁰ oraz Ligi Kolejarzy i Marynarzy Słowiańskich⁴¹, w obydwu przypadkach jedynie wspomnianych w artykule. Poza omówionymi publikacjami, opartymi na branżowym organie prasowym, Pilatowicz ogłosił również popularnonaukowy artykuł poświęcony dziejom Federacji⁴².

Powstało sporo krótkich artykułów dotyczących współpracy na polu medycyny. Zainteresowania tym tematem zainicjowali lekarze. Genezę ich zawodowych kongresów ukazał Franciszek Martinczak. Według przytoczonego w tekście statutu Wszechsłowiańskiego Związku Lekarzy Słowiańskich z 1926 r., jego zadania wykraczały poza sprawy zawodowe, obejmując także szersze zamiary integracyjne⁴³.

Przyświecały one również Związkowi Dermatologów Słowiańskich powołanemu do życia w 1927 r. Pisał o tym w artykule, opartym także o archiwalia, Ryszard Zablotniak. Równocześnie stanowczo zaprzeczył, aby sympatie członków miały cokolwiek wspólnego z utożsamianym z caratem panslawizmem. Od strony zawodowej autor wystawił organizacji bardzo dobrą ocenę⁴⁴.

Podobną opinię wyrazili, w kolejnym artykule poświęconym Związkowi Dermatologów Słowiańskich, Anna Krebs, Przemysław Pызara i Albrecht Scholz. Ten polskoniemiecki tercet położył nacisk na poszerzenie tematu współpracy lekarskiej, same dzieje organizacji prezentując z mniejszą dbałością o fakty historyczne i w oparciu o uboższą bibliografię. Natomiast tekst został wzbogacony ilustracjami⁴⁵.

Zdzisław Boroń w zwięzły sposób opisał okoliczności powołania do życia Słowiańskiego Związku Radiologów. W artykule zamieścił przedruk przedwojennego protokołu prezentującego to wydarzenie. Autor wpisał współpracę w dzieje radiologii pol-

³⁸ J. Pilatowicz, *Federacja Inżynierów Słowiańskich (1926–1934) – powstanie i działalność*, w: *Spółczesność. Państwo. Modernizacja. Studia ofiarowane Januszowi Żarnowskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, pod red. W. Mędrzeckiego, Warszawa 2002, s. 143–152.

³⁹ idem, *Ruch stowarzyszeniowy inżynierów i techników polskich do 1939 r.*, t. 1, Warszawa 2003, s. 8, 114–117, także w Internecie: <http://bc.pollub.pl/dlibra/plain-content?id=315>

⁴⁰ Ibidem, s. 118.

⁴¹ Ibidem, s. 119.

⁴² idem, *Wspólnota słowiańska*, „Przegląd Techniczny” 2003 nr 2, s. 21.

⁴³ F. Martinczak, *Genеза zjazdów Związku Lekarzy Słowiańskich*, „Archiwum Historii Medycyny” t. 43: 1980 z. 1, s. 37–43.

⁴⁴ R. Zablotniak, *Związek Dermatologów Słowiańskich*, „Przegląd Dermatologiczny” t. 68: 1981 nr 2, s. 271–274.

⁴⁵ A. Krebs, P. Pызara, A. Scholz, *Związek Dermatologów Słowiańskich – w 70. rocznicę założenia*, „Przegląd Dermatologiczny” t. 87: 2000 nr 3, s. 263–267.

skiej, wskazując na walory nie tylko jej dawnych, ale i współczesnych kontaktów z partnerami z innych państw słowiańskich⁴⁶.

Dwukrotnie o współpracy aptekarzy słowiańskich pisała historyk farmacji Katarzyna Hanisz. Jej faktograficznie bogaty tekst skupia się na zawodowych aspektach kontaktów. Poza prasą fachową artykuł⁴⁷, wzbogacony o fotografię okolicznościowego dokumentu, ukazał się w pracy będącej pokłosiem sympozjum zorganizowanego z okazji siedemdziesięciolecia I Zjazdu Aptekarzy Słowiańskich. W obu edycjach tekst, w całości oparty na przedwojennej prasie fachowej nie został opatrzone przypisami⁴⁸. Spośród publikacji zamieszczonych w wydawnictwie jubileuszowym na uwagę zasługuje jeszcze artykuł Stefana Rostańskiego o dostępnych w polskich archiwach dokumentach Federacji Farmaceutów Słowiańskich. Pochodzą one ze spuścizny Edmunda Szyszki, pełniącego w latach 1936-1937 funkcję sekretarza organizacji⁴⁹.

Badacze specjalizujący się w naukach z zakresu kultury fizycznej, głównie w oparciu o prasę sokolską, sporo miejsca poświęcili Związkowi Sokolstwa Słowiańskiego. Opatrzony licznymi przypisami artykuł prezentujący jego dzieje napisał historyk Zdzisław Pawluczuk. Uwzględnił w nim polityczny kontekst działalności i ideowe rozbieżności pojawiające się między Sokolstwem Polskim a Czechosłowackim czy Jugosłowiańskim. Autor nie szczędził przy tym gorzkich słów pod adresem postawy rodzimej organizacji⁵⁰. Podobne stanowisko zostało ukazane w wydanej kilka lat później historii Sokolstwa Polskiego współredagowanej przez Pawluczuka. Z jego artykułu na pewno korzystali Mirosław Ponczek i Teresa Drozdek-Malolepsza, którzy dla omawianego wydawnictwa przygotowali rozdział prezentujący obecność polskiej organizacji na forum międzynarodowym. Ich krytycyzm nie umniejsza wagi zaangażowania Związku Towarzystw Gimnastycznych „Sokół” na forum słowiańskim⁵¹. O zawodach narciarskich organizowanych przez Związek Sokolstwa Słowiańskiego pisał w bogato udokumentowanym artykule Aleksander Wieheć⁵².

Obok prowadzonych pod szyldem słowiańskim kontaktów rozmaitych grup zawodowych i społecznych, publikacje analityczne o współpracy Słowian dotyczą periodyków, osób i organizacji krzewiących tę ideę w zakresie wielostronnym lub dwustronnym.

⁴⁶ Z. Boroń, *Pro memoria – przyczynek do historii radiologii polskiej*, „Polski Przegląd Radiologii” t. 59: 1994 nr 3/4, s. 253-254.

⁴⁷ K. Hanisz, *Naukowo-zawodowy ruch aptekarzy słowiańskich w okresie 20-lecia międzywojennego*, „Farmacja Polska” R. 55: 1999 nr 24, s. 1155-1159.

⁴⁸ eadem, *Naukowo-zawodowy ruch aptekarzy słowiańskich w okresie 20-lecia międzywojennego*, w *Pamiętnik. VIII Sympozjum Historii Farmacji z okazji 70-lecia I Zjazdu Aptekarzy Słowiańskich i Konferencji pt. „Farmacja w Europie Środkowo-Wschodniej”, Poznań – Białogórsko – Warszawa, 22-26 września 1999 r.*, pod red. A. Magowskiej, Poznań 1999, s. 99-106.

⁴⁹ S. Rostański, *Oryginalne dokumenty Federacji Farmaceutów Słowiańskich*, w *Pamiętnik. VIII Sympozjum*, s. 155-159.

⁵⁰ Z. Pawluczuk, *Związek Sokolstwa Słowiańskiego, w 130 lat Sokolstwa Polskiego. Międzynarodowa konferencja naukowa, Kraków-Lwów 21.06-30.06.1997*, Kraków 1997, s. 155-172.

⁵¹ M. Ponczek, T. Drozdek-Malolepsza, *Współdziałanie na terenie międzynarodowym*, w *Zarys dziejów Sokolstwa Polskiego w latach 1867-1997*, praca pod red. E. Malolepszego i Z. Pawluczuka, Częstochowa 2001, s. 95-99.

⁵² A. Wieheć, *Sport narciarski w działalności Związku Sokolstwa Słowiańskiego*, w *Z najnowszą historią kultury fizycznej w Polsce*, t. 6, Prace naukowe Letniej Szkoły Historyków Kultury Fizycznej, pod red. L. Nowaka, Gorzów Wielkopolski 2004, s. 51-59.

W gronie autorów piszących o czasopiśmie wyróżniają się Jadwiga Russocka i Barbara Jaroszewicz-Kleindienst, które nie tylko omówiły kilka płaszczyzn bogatych zainteresowań poszczególnych redakcji, ale także pokusiły się o dokonanie typologii tych wydawnictw. Spośród obecnych na ich łamach treści, najwięcej uwagi poświęciły recepcji literatur słowiańskich w Polsce. Russocka, aż dwukrotnie uczyniła to w odniesieniu do literatury słowackiej⁵³, a Jaroszewicz-Kleindienst bułgarskiej⁵⁴ i czeskiej⁵⁵. Ponadto jej dziełem są artykuły traktujące o stosunkach polsko-czeskich⁵⁶ i Łużycach⁵⁷. Omawiane czasopisma określiły mianem „slawistycznych” w znaczeniu wykraczającym poza filologię słowiańską. Palmę pierwszeństwa przyznały łwowskiemu miesięcznikowi „Ruch Słowiański”.

O przeznaczonych do niego, ale nieogłoszonych przekładach poezji łużyckiej pisał filolog Rafał Leszczyński. Zaprezentował tłumaczenia Julii Wieleżyńskiej, które z powodu wybuchu wojny straciły szansę trafienia do czytelników⁵⁸. Ewolucję stanowiska „Ruchu Słowiańskiego” wobec Ukraińców dwukrotnie przedstawiał historyk Sebastian Grudzień⁵⁹.

Dzieje miesięcznika najsystematyczniej ukazała slawistka Janina Loret-Heintschowa. Okazją stało się nabycie spuścizny głównego animatora łwowskiego miesięcznika, Władysława Tadeusza Wislockiego przez Bibliotekę Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu. Autorka, nie ograniczając się spraw redakcyjnych, zaprezentowała jego dorobek w zakresie współpracy Słowian, a szczególnie zbliżenia polsko-czechosłowackiego⁶⁰. Do publikacji dołączono reprodukcje dokumentów i listy⁶¹.

Międzywojenne poglądy na podstawy jedności Słowian w oparciu o prasowe dyskusje intelektualistów z przelomu lat 20. i 30. omówiła ukraińska historyk Zoja Baran.

⁵³ J. Russocka, *Literatura słowacka w ujęciu polskich pism slawistycznych okresu dwudziestolecia międzywojennego*, „Pamiętnik Słowiański” t. 21: 1971, s. 325-344, skrótowe ujęcie tematyki Vide: eadem, *Literatura słowacka w polskich czasopiśmiech okresu międzywojennego*, w *Vzťahy slovenskej a polskej literatúry od klasicizmu po súčasnosť*, Bratislava 1972, s. 193-206.

⁵⁴ B. Jaroszewicz-Kleindienst, *Polskie międzywojenne pisma slawistyczne o literaturze bułgarskiej*, „Pamiętnik Słowiański” t. 23: 1973, s. 317-325.

⁵⁵ Eadem, *Literatura czeska i jej związki z literaturą polską w ujęciu polskich pism slawistycznych okresu dwudziestolecia międzywojennego*, w *Studia poświęcone stosunkom literackim polsko-czeskim i polsko-słowackim*, Wrocław [etc.] 1969, s. 155-169.

⁵⁶ Eadem, *Idea zbliżenia polsko-czeskiego w ujęciu polskich czasopiśmie slawistycznych w latach 1919-1939*, „Slavia Occidentalis” t. 30: 1972, s. 69-80.

⁵⁷ Eadem, *Problematyka łużycka w polskich pismach slawistycznych okresu dwudziestolecia międzywojennego*, w *Polsko-łużyckie stosunki literackie*, tom studiów pod. red. J. Ślizyńskiego, Wrocław [etc.] 1970, s. 149-158.

⁵⁸ R. Leszczyński, *Niepublikowane przekłady poezji łużyckiej z teki redakcyjnej*, „Ruchu Słowiańskiego”, „Kwartalnik Opolski” 1988 nr 3/4, s. 69-77.

⁵⁹ S. Grudzień, „Ruch Słowiański” o ukraińskich narodnich aspiracjach w Polsce a Československu 1928-1939, w *Slovanství a věda v 19. a 20. století. Soubor statí o vztazích a spolupráci českých vědců s vědci slovanských zemí*. Praha z Archivu Akademie věd, řada A, svazek 8, s. 133-166.; idem, *Rusini czy Ukraińcy? Stanovisko „Ruchu Słowiańskiego”*, „Dzieje Najnowsze” R. 39: 2007 [nr] 3, s. 27-41.

⁶⁰ J. Loret-Heintschowa, *Władysław Tadeusz Wislocki i jego „Ruch Słowiański”*, „Ze Skarbcza Kultury” 1967, s. 107-140.

⁶¹ Ibidem, s. 140-146.

Skoncentrowała się na ankietach rozpisanych na łamach „Ruchu Słowiańskiego” i rosyjskiego tygodnika emigracyjnego „Rossija i Sławjanstwo”⁶².

Poza periodykami specjalistycznymi, sprawy słowiańskie istotne miejsce zajmowały na łamach warszawskiego społeczno-kulturalnego dwutygodnika, a potem miesięcznika „Zet”. Kierował nim Jerzy Braun. Decydujący wpływ na oblicze czasopisma wywarły jego mesjanistyczne poglądy inspirowane myślą Józefa Marii Hoene-Wrońskiego. Filozof Wiesław Myslek przez teksty redaktora naczelnego zaprezentował miejsce wyznaczane Polsce w Słowiańszczyźnie⁶³. Z perspektywy filologa słowiańskiego Romualda Pegierska-Piotrowska zajęła się propagowaniem na stronach „Zet” wiedzy o literaturach słowiańskich. Podkreśliła skuteczność popularyzacji i jej rolę w zbliżeniu Słowian⁶⁴.

Sławistka Lilla Moroz-Grzelak dwukrotnie przedstawiła wizję zjednoczenia Słowian autorstwa Józefa Mestwina Musiałka, będącej utopijną reakcją na niebezpieczeństwo grożące Słowiańszczyźnie ze strony III Rzeszy. Poglądy Polaka ukazała jako przykład wskrzeszenia mitu wspólnoty słowiańskiej w rzeczywistości wylonionej u schyłku I wojny światowej⁶⁵.

Sebastian Grudzień napisał dwa artykuły poświęcone integracyjnym poczynaniom Henryka Batowskiego. W pierwszym został ukazany zarys jego bogatej aktywności uwzględniający członkowstwo w zespole redakcyjnym „Ruchu Słowiańskiego”, publikacje głoszące potrzebę współdziałania i pomysły jego urzeczywistnienia oraz aktywny udział w licznych stowarzyszeniach przyjaciół⁶⁶.

Te ostatnie, szczegółowo w odniesieniu do lat studiów Batowskiego na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie, zostały omówione w drugiej publikacji. Autor skrzytał ze zbiorów Centralnego Państwowego Archiwum Historycznego Ukrainy we Lwowie pisząc m. in. o działalności Ligi Polsko-Jugosłowiańskiej i Klubu Polsko-Czeskosłowackiego⁶⁷. Na tych samych zespolach zostały oparte równocześnie opublikowane artykuły ukazujące dzieje obu organizacji. Pozytywny bilans działań miejscowej

⁶² З. Баран, *Реальні основи єдності слов'ян. З історії інтелектуальних дискусій міжвоєнного двадцятиліття*, w *Polska Słowacja Europa środkowa w XIX – XXI wieku. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Ewie Orlof*, red. J. Pisuliński, E. Rączy, K. Żarny, Rzeszów 2011, s. 31–44.

⁶³ W. Myslek, *Idea słowiańska w ujęciu środowiska czasopisma „Zet”*, w *Tradycje duchowe Europy Środkowej i Wschodniej. Materiały z konferencji zorganizowanej przez Instytut Filozofii WSP w Słupsku, Ustka 14-15 maja 1998 r.*, red. nauk. S. Chazbijewicz, J. Kwapiszewski, Słupsk 1999, s. 57–64.

⁶⁴ R. Pegierska-Piotrowska, *Literacka problematyka zachodnio- i południowosłowiańska na łamach czasopisma „Zet”*, w *Słowiańskie studia literaturoznawcze poświęcone VII Międzynarodowemu Kongresowi Słowistów*, Wrocław [etc.] 1973, s. 215–221.

⁶⁵ L. Moroz-Grzelak, *Paradygmat jedności etnicznej w tekstach J. M. Musiałka oraz w dokumentach Komitetu Słowiańskiego. Powroty wizji wspólnoty słowiańskiej*, „Prace Komisji Środkowoeuropejskiej PAU” t. 19: 2011, s. 31–44; eadem, *Bracia Słowianie. Wizje wspólnoty a rzeczywistość*, Warszawa 2011, s. 269–275.

⁶⁶ S. Grudzień, *Henryk Batowski a współpraca słowiańska (do 1939 r.)*, w *Henryk Batowski 1907–1999. Materiały z Sesji Naukowej PAU w dniu 18 kwietnia 2000 r.*, Kraków 2003.

⁶⁷ Idem, *Działalność akademicka Henryka Batowskiego we Lwowie (1925–1927)*, „Historia i Polityka” 2009 nr 8, s. 133–150.

Ligi przedstawiła Zoja Baran⁶⁸, a różnorodne dokonania Klubu omówił historyk wychowania Mirosław Piwowarczyk⁶⁹.

Odcinek polsko-czechosłowacki zdominował piśmiennictwo poświęcone organizacjom przyjaźni dwustronnej. Wśród nich największym zainteresowaniem cieszyło się Towarzystwo Polsko-Czechosłowackie w Poznaniu. Jako pierwszy pisał o nim, na początku kariery naukowej, wybitny historyk Jerzy Kozeński. Korzystał z archiwaliów m. in. będących w zbiorach prywatnych Tadeusza Powidzkiego, czołowego działacza organizacji. Kozeński swoim artykułem zainicjował w Polsce powojenne badania naukowe ruchu słowiańskiego II Rzeczypospolitej⁷⁰. Po raz wtóry dzieje Towarzystwa zaprezentowała politolog Elżbieta Lesiewicz w jednym z podrzdziałów pracy *Wielkopolska wobec stosunków polsko-czechosłowackich w latach 1918–1939*. Tekst oparła na literaturze i archiwaliach⁷¹, dwa dokumenty zamieszczając w aneksie⁷². W ujęciu nieco bardziej popularnym, o omawianej organizacji pisała slawistka Agata Firlej⁷³.

Filolog słowiański Andrzej Piotrowski jako pierwszy ukazał działania Towarzystwa Przyjaciół Słowaków im. Ludewita Sztura. Uczynił to przez zaprezentowanie bogatej, słowacystycznej działalności jego twórcy Feliksa Gwiżdża. Piotrowski skupił uwagę na zagadnieniach literackich⁷⁴, podobnie jak Jadwiga Russocka, autorka jedyne go tekstu w całości poświęconego tej organizacji. Nie ukrywając instrumentalnego podejścia sanacji do działań Towarzystwu, uwypukliła wkład wniesiony przez nie w popularyzację znajomości problematyki słowackiej w Polsce⁷⁵. Wykorzystując archiwalia, w monografii polityki II Rzeczypospolitej wobec kwestii słowackiej analogiczne konkluzje ponad dekadę później zawarła historyk Ewa Orlof⁷⁶. Stosunkowo duży passus dotyczący organizacji stawiającej sobie za cel rozwój przyjaźni dwustronnej należy do wyjątków w historiografii dyplomacji międzywojennej. Jeszcze rzadziej pojawiają się w niej⁷⁷, uwzględnione przez Ewę Orlof, wzmianki o bilateralnych kontaktach na polu ogólnosłowiańskim⁷⁸.

⁶⁸ З. Баран, *З історії діяльності Польско – югославської ліги у Львові (1923-1939 рр.)*, w *Львів. Місто, суспільство, культура. Studia z dziejów Львова*. t. 7, *Urzędy, urzędnicy, instytucje*, pod red. K. Karolczaka, Ł. T. Sroki, Kraków 2010, s. 516–523.

⁶⁹ M. Piwowarczyk, *Polish and Czech cooperation exemplified by the Polish and Czechoslovakian Club in Lwiv (Lviv) in the period between 1926-1935*, „Czech-Polish historical and pedagogical journal” 2009 vol. 1, s. 17–33.

⁷⁰ J. Kozeński, *Towarzystwo polsko-czechosłowackie w Poznaniu w latach 1923–1939*, „Przegląd Zachodni” 1960 nr 2, s. 337–346.

⁷¹ E. Lesiewicz, *Wielkopolska wobec stosunków polsko-czechosłowackich w latach 1918–1939*, Poznań 2000, s. 121–125.

⁷² Ibidem, s. 152–153, 154–155.

⁷³ A. Firlej, »Kochajmy się, nie dajmy się«. *Działalność poznańskiego Towarzystwa Polsko-Czechosłowackiego w latach 1923–1938*, w *Na styku kultury polskiej i czeskiej: dziedzictwo, kontynuacje, inspiracje*, red. naukowa M. Balowski, Poznań 2011, s. 79–87.

⁷⁴ A. Piotrowski, *Feliks Gwiżdż*, w *Wzłaby*, s. 213–214.

⁷⁵ J. Russocka, *Towarzystwo Przyjaciół Słowaków im. Ludewita Sztura i jego wkład w szerzenie znajomości słowackich problemów literackich w Polsce*, w *Slawistyczne studia literaturoznawcze*, s. 195–203.

⁷⁶ E. Orlof, *Polska działalność polityczna, dyplomatyczna i kulturalna w Słowacji w latach 1919-1937*, Rzeszów 1984, s. 110–114.

⁷⁷ Ogólne informacje o towarzystwach polsko-czechosłowackich w okresie ich rozkwitu podali J. Kozeński, *Czechosłowacja w polskiej polityce zagranicznej w latach 1932-1938*, Poznań 1964, s. 31 oraz, wspominająca także o organizacjach ogólnosłowiańskich, G. Pańko, *Polska i Polacy w czeskiej opinii publicznej w okresie międzywojennym*, Wrocław 1996, s. 68–69; skromnie ocenianym dokonaniom stowarzyszeń przyjaźni polsko-jugosłowiańskich wzmianki poświęciła A. Garlicka w pracach *Polska-Jugostawia 1918-1939*, „Studia z dziejów ZSRR i Europy Środkowej” t. 12: 1976, s. 104 oraz *Polska-*

Z tych samych powodów trzeba wyróżnić książkę bułgarskiej uczonej Eczki Damjanowej. W pracy poświęconej stosunkom II Rzeczypospolitej z Królestwem Bułgarii zawarła informacje zarówno o spotkaniach na wybranych płaszczyznach współpracy ogólnosłowiańskiej⁷⁹, jak też o najważniejszych wydarzeniach z dziejów Towarzystwa Bułgarsko-Polskiego w Warszawie. Oparła się na prasie⁸⁰ podobnie jak sławistka Katarzyna Wierzbicka, która swój opublikowany dekadę wcześniej artykuł ograniczyła do ukazania okoliczności powstania tej organizacji⁸¹.

W 1946 r. Tadeusz Powidzki w popularnonaukowej publikacji traktującej o dziejach stosunków polsko-łużyckich zamieścił rozdział *Polska odrodzona a Łużyce*. Zdominowały go informacje na temat poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Serbołużyczan. Znajomość licznych przykładów energicznych prac tej organizacji⁸² niewątpliwie wynika z faktu, że autor należał do jej pierwszorzędnym aktywistów, czym jednak nie pochwalił się w tekście. Rafał Leszczyński ukazał sorabistyczne pasje Julii Wieleżyńskiej w znacznej mierze przez zaangażowanie w działania warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Narodu Łużyckiego⁸³.

Wśród organizacji ogólnosłowiańskich najczęściej napisano o, mającym neoslawistyczne korzenie, Towarzystwie Słowiańskim w Krakowie. Jego działalność jako pierwsza zaprezentowała Barbara Jaroszewicz-Kleindienst. Chronologicznie ukazała pozytywnie ocenione dokonania Towarzystwa, świadoma trudności, z którymi przyszło mu się zmagać⁸⁴. Przez zagadnienia wydawnicze i popularyzatorskie w zakresie literatur słowiańskich, dodatni bilans dorobku organizacji przedstawiła bibliotekoznawca Anna Gruca⁸⁵. Wymienione prace zostały napisane z wykorzystaniem materiałów archiwalnych. Wyjątkiem nie jest kilkustronowe hasło opracowane do *Słownika towarzystw naukowych* przez historyka nauki Jerzego Różewicza. Jego tekst w najbardziej systematyczny sposób prezentuje dokonania krakowskiej placówki⁸⁶.

W innym tomie tego samego wydawnictwa, ale w oparciu o uboższą literaturę, bibliotekoznawca Joanna Kurjata zamieściła zwięzłe hasła poświęcone warszawskiemu

Jugostawia 1934-1939. Z dziejów stosunków politycznych, Wrocław 1977, s. 110.

⁷⁸ E. Orłof, *op.cit.*, s. 86, 89-90, 92, 94, 99.

⁷⁹ E. Дамянова, *България и Галица 1918 – 1941*, София 1982, s. 108, 109.

⁸⁰ *Ibidem*, s. 49, 110-111, 242.

⁸¹ K. Wierzbicka, *Z zagadnień polsko-bułgarskich związków kulturalnych. Genеза Towarzystwa Polsko-Bułgarskiego w Sofii oraz Bułgarsko-Polskiego w Warszawie*, w *Slawistyczne studia literaturoznawcze*, s. 232-234.

⁸² T. Powidzki, *Polska i Łużyce na przestrzeni dziejów*, w *Łużycom wolność*, Poznań 1946, s. 53-55.

⁸³ R.I. [Rafał Leszczyński], *Julia Wieleżyńska*, „Zeszyty Łużyckie” t. 12: 1995, s. 89-90.

⁸⁴ B. Jaroszewicz-Kleindienst, *Towarzystwo Słowiańskie w Krakowie. Zarys działalności*, „Pamiętnik Słowiański” t. 24: 1974, s. 151-170.

⁸⁵ A. Gruca, *Towarzystwo Słowiańskie (1912-1939) w Krakowie, jego działalność wydawnicza i popularyzatorska w zakresie literatur słowiańskich*, w *Książka, biblioteka, informacja. Między podziałami a wspólnotą*, pod red. J. Dzielnikowskiej, Kielce 2007, s. 91-99.

⁸⁶ J. Różewicz, *Towarzystwo Słowiańskie w Krakowie*, w *Towarzystwa naukowe i upowszechniające naukę działające w przeszłości na ziemiach polskich*, t. 2, cz. 1, red. nauk. B. Sordyłowa, Wrocław – Warszawa 1990, s. 231-237.

Słowiańskiemu Towarzystwu Kultury i Sztuki⁸⁷ oraz Towarzystwu Słowiańskiemu w Poznaniu⁸⁸.

Przegląd uzmysławia różnorodność polskiego zaangażowania w słowiańskie inicjatywy integracyjne międzywojnia. Wylaniający się z niego obraz uzupełniają wzmianki rozproszone po innych publikacjach, bibliografia⁸⁹, wydane źródła⁹⁰ i nieogłoszone prace dyplomowe⁹¹. Ułatwiony dostęp do zbiorów archiwalnych i rękopiśmiennych, a przede wszystkim prasy i innych druków zgromadzonych w bibliotekach cyfrowych⁹² toruje drogę owocnemu kontynuowaniu badań. Ich harmonijnemu rozwojowi służyłoby ożywienie kontaktów przedstawicieli różnych dyscyplin naukowych, szczególnie filologii i historii. Niestety dotąd nazbyt często dorobek badawczy był wzajemnie ignorowany. Koniecznością jest przezwyciężenie jednostronności spojrzenia na nasze stosunki z innymi państwami i narodami słowiańskimi, obecnej zwłaszcza w najstarszych pracach.

Bibliografia

- Batowski H., *Współpraca słowiańska. Zagadnienia polityczne, kulturalne i gospodarcze w przeszłości i teraźniejszości*, Warszawa 1946, s. 78.
- Benešić J., *Osam godina u Varšavi (kronika)*, „Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Razred za suvremenu književnost”, Knj. 18: 1981, s. 245–633
- Boroń Z., *Pro memoria – przyczynek do historii radiologii polskiej*, „Polski Przegląd Radiologii” t. 59: 1994 nr 3/4, s. 253–254.
- Djakow W., *Polskie słowianofilstwo (koniec XVIII w. – 1939 r.)*, „Analecta” R. 2: 1993 z. 1, s. 21–23.
- Fertacz S., *Komitet Wszęchsłowiański w Moskwie*, Katowice 1991.

⁸⁷ J. Kurjata, *Słowiańskie Towarzystwo Kultury i Sztuki*, w *Towarzystwa naukowe i upowszechniające naukę działające w przeszłości na ziemiach polskich*, t. 2, cz. 3, red. nauk. B. Sordyłowa, Warszawa 2001, s. 417–418.

⁸⁸ eadem, *Towarzystwo Słowiańskie w Poznaniu*, w *Towarzystwa naukowe i upowszechniające naukę działające w przeszłości na ziemiach polskich*, t. 2, cz. 3, s. 122.

⁸⁹ W odniesieniu do II Rzeczypospolitej brak wielodyscyplinarnej bibliografii slawistycznej, niemniej pomocą nie tylko filologom może służyć oparta na prasie *Bibliografia literatur zachodnio- i południowsłowiańskich w Polsce okresu międzywojennego*, Wrocław [etc.] 1984.

⁹⁰ Szczególnie godna uwagi jest relacja osobista, którą pozostawił J. Benešić, *Osam godina u Varšavi (kronika)*, „Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Razred za suvremenu književnost”, Knj. 18: 1981, s. 245–633, dodatkowym walorem polskiego tłumaczenia pt. *Osiem lat w Warszawie. (Kronika)*, wybór, posł., biogramy H. Kirchner, Warszawa 1985, jest opracowanie będące swoistym vademecum wiedzy o osobach i organizacjach krzewiących idee słowiańskie w II Rzeczypospolitej.

⁹¹ W ostatnich latach powstały: Z. Stojczew, „Naukowa współpraca lekarzy słowiańskich w latach 1862–1946”, praca doktorska – Pomorska Akademia Medyczna, Szczecin 2000; S. Grudziń, „Europa Środkowa i Południowo-Wschodnia okresu międzywojennego w działalności i piśmiennictwie Henryka Batowskiego w latach 1925–1939”, praca doktorska – Uniwersytet Jagielloński, Kraków 2009; druga z wymienionych dysertacji objęta jest zamierzeniami wydawniczymi autora.

⁹² Zdigitalizowanych zbiorów polskich należy szukać przede wszystkim w bibliotekach stowarzyszonych w Federacji Bibliotek Cyfrowych <http://fbc.pionier.net.pl/owoc>; obecnie użytkownicy mają zapewniony wolny dostęp do zgromadzonych tam publikacji ogłoszonych do 1939 r.

- Fertacz S., *Polska myśl słowiańska w okresie drugiej wojny światowej*, s. 38–41, Katowice 2000.
- Filipczyk-Topolnicka J., *Wrócić do Słowian koryta. O ideach słowianofilskich w malarstwie polskim XIX i 1. poł. XX wieku*, w *Dzieła i Interpretacje*, t. 3, Wrocław 1995, s. 45–47.
- Firlej A., «Kochajmy się, nie dajmy się». *Działalność poznańskiego Towarzystwa Polsko-Czechosłowackiego w latach 1923-1938*, w *Na styku kultury polskiej i czeskiej: dziedzictwo, kontynuacje, inspiracje*, red. naukowa M. Balowski, Poznań 2011, s. 79–87.
- Gaca-Dąbrowska Z., *Z historii współpracy bibliotecznej krajów słowiańskich*, „Roczniki Biblioteczne” R. 19: 1975 z. 3/4, s. 545-564.
- Garlicka, *Polska-Jugosławia 1934-1939. Z dziejów stosunków politycznych*, Wrocław 1977, s. 110.
- Garlicka A., *Polska-Jugosławia 1918-1939*, „Studia z dziejów ZSRR i Europy Środkowej” t. 12: 1976, s. 104
- Głombik C., *Tomizm czasów nadziei. Słowiańskie kongresy tomistyczne, Praga 1932 – Poznań 1934*.
- Głombik C., *Czesi i Polacy wobec idei słowiańskiego zjazdu filozoficznego – czyli o nadziejach i rozczarowaniach z początku stulecia*, w *Impulsy i zbliżenia. Siedem szkiców z dziejów czesko-polskich kontaktów filozoficznych*, Katowice 1996, s. 121-155; idem, *Stefan Błachowski a idea kongresu słowiańskich filozofów*, w *Hominem quero. Studia z etyki, estetyki, historii nauki i filozofii, historii myśli społecznej. Księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Stanisławowi Jedynakowi*, pod red. A. Drabarek i S. Symiotuka, Lublin 1999, s. 487–498, także odbitka.
- Głombik C., *Kardynał August Hlond wobec idei słowiańskiej*, w *Ksiądz Kardynał dr August Hlond – Prymas Polski. Działalność i dzieła. Materiały posesyjne*, materiały do druku przygot. J. Śliwiok, Katowice 1998, s. 35–52.
- Gruca A., *Towarzystwo Słowiańskie (1912-1939) w Krakowie, jego działalność wydawnicza i popularyzatorska w zakresie literatur słowiańskich*, w *Książka, biblioteka, informacja. Między podziałami a wspólnotą*, pod red. J. Dziemiakowskiej, Kielce 2007, s. 91–99.
- Grudzień S., „*Ruch Słowiański*” o ukraińskich narodnich aspiracjach v Polsku a Československu 1928-1939, w *Slovanství a věda v 19. a 20. století. Soubor statí o vztažích a spolupráci českých vědců s vědci slovanských zemí*. Praha z Archivu Akademie věd, řada A, svazek 8, s. 133-166.; idem, *Rusini czy Ukraińcy? Stanowisko „Ruchu Słowiańskiego”*, „Dzieje Najnowsze” R. 39: 2007 [nr] 3, s. 27-41.
- Grudzień S., *Działalność akademicka Henryka Batowskiego we Lwowie (1925–1927)*, „Historia i Polityka” 2009 nr 8, s. 133-150.
- Grudzień S., *Europa Środkowa i Południowo-Wschodnia okresu międzywojennego w działalności i piśmiennictwie Henryka Batowskiego w latach 1925-1939*, praca doktorska – Uniwersytet Jagielloński, Kraków 2009.
- Grudzień S., *Henryk Batowski a współpraca słowiańska (do 1939 r.)*, w *Henryk Batowski 1907 – 1999. Materiały z Sesji Naukowej PAU w dniu 18 kwietnia 2000 r.*, Kraków 2003.

- Hanis K., *Naukowo-zawodowy ruch aptekarzy słowiańskich w okresie 20-lecia międzywojennego*, „Farmacja Polska” R. 55: 1999 nr 24, s. 1155–1159.
- Hanis K., *Naukowo-zawodowy ruch aptekarzy słowiańskich w okresie 20-lecia międzywojennego*, w *Pamiętnik. VIII Sympozjum Historii Farmacji z okazji 70-lecia I Zjazdu Aptekarzy Słowiańskich i Konferencji pt. „Farmacja w Europie Środkowo-Wschodniej”*, Poznań – Błażejewsko – Warszawa, 22-26 września 1999 r., pod red. A. Magowskiej, Poznań 1999, s. 99–106.
- Jaroszewicz-Kleindienst B., *Idea zbliżenia polsko-czeskiego w ujęciu polskich czasopism slawistycznych w latach 1919-1939*, „Slavia Occidentalis” t. 30: 1972, s. 69–80.
- Jaroszewicz-Kleindienst B., *Literatura czeska i jej związki z literaturą polską w ujęciu polskich pism slawistycznych okresu dwudziestolecia międzywojennego*, w *Studia poświęcone stosunkom literackim polsko-czeskim i polsko-słowackim*, Wrocław [etc.] 1969, s. 155–169.
- Jaroszewicz-Kleindienst B., *Polskie międzywojenne pisma slawistyczne o literaturze bułgarskiej*, „Pamiętnik Słowiański” t. 23: 1973, s. 317–325.
- Jaroszewicz-Kleindienst B., *Problematyka lużycka w polskich pismach slawistycznych okresu dwudziestolecia międzywojennego*, w *Polsko-lużyckie stosunki literackie*, tom studiów pod red. J. Śliżińskiego, Wrocław [etc.] 1970, s. 149–158.
- Jaroszewicz-Kleindienst B., *Towarzystwo Słowiańskie w Krakowie. Zarys działalności*, „Pamiętnik Słowiański” t. 24: 1974, s. 151–170.
- Kirchner H., *Osiem lat w Warszawie. (Kronika)*, Warszawa 1985.
- Kolejka J., *Idea slovanské solidarity v období mezi dvěma světovými válkami*, Sborník Prací Filozofické Fakulty Brněnské University, Rada Historická, R.11: 1962, s. 21–49.
- Kozeński J., *Czechosłowacja w polskiej polityce zagranicznej w latach 1932–1938*, Poznań 1964, s. 31.
- Kozeński J., *Towarzystwo polsko-czechosłowackie w Poznaniu w latach 1923-1939*, „Przegląd Zachodni” 1960 nr 2, s. 337–346.
- Krebs A., Pyzara P., Scholz A., *Związek Dermatologów Słowiańskich – w 70. rocznicę założenia*, „Przegląd Dermatologiczny” t. 87: 2000 nr 3, s. 263-267.
- Krzoska M., *Historische Mission und Pragmatismus. Die slawische Idee in Polen im 19. und 20. Jahrhundert*, „Osteuropa” t. 59 z. 12: 2009, s. 84-85.
- Kurjata J., *Słowiańskie Towarzystwo Kultury i Sztuki*, [w:] *Towarzystwa naukowe i upowszechniające naukę działające w przeszłości na ziemiach polskich*, t. 2, cz. 3, red. nauk. B. Sordyłowa, Warszawa 2001, s. 417–418.
- Kurjata J., *Słowiańskie Towarzystwo Kultury i Sztuki*, [w:] *Towarzystwa naukowe i upowszechniające naukę działające w przeszłości na ziemiach polskich*, t. 2, cz. 3, red. nauk. B. Sordyłowa, Warszawa 2001, s. 417–418.
- Kurjata J., *Towarzystwo Słowiańskie w Poznaniu*, [w:] *Towarzystwa naukowe i upowszechniające naukę działające w przeszłości na ziemiach polskich*, t. 2, cz. 3, s. 122.
- Kurjata J., *Towarzystwo Słowiańskie w Poznaniu*, [w:] *Towarzystwa naukowe i upowszechniające naukę działające w przeszłości na ziemiach polskich*, t. 2, cz. 3, s. 122.
- Lesiewicz E., *Wielkopolska wobec stosunków polsko-czechosłowackich w latach 1918–1939*, Poznań 2000, s. 121–125.

- Leszczyński R., *Julia Wieleżyńska*, Zeszyty Łużyckie t. 12: 1995, s. 89–90.
- Leszczyński R., *Niepublikowane przekłady poezji łużyckiej z teki redakcyjnej*, „Ruchu Słowiańskiego”, „Kwartalnik Opolski” 1988 nr 3/4, s. 69–77.
- Lis J., *Słowiański Związek Młodzieży Wiejskiej*, „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego” 1968 nr 10, s. 300–344.
- Loret-Heintschowa J., *Władysław Tadeusz Wiślocki i jego „Ruch Słowiański”*, „Ze Skarbcza Kultury” 1967, s. 107–140.
- Mączyński A., *Próba ujednoczenia prawa prywatnego międzynarodowego państw słowiańskich*, w *Vetera novis augere. Studia i prace dedykowane Profesorowi Wacławowi Uruszczykowi*, t. 2. red. S. Grodziski [et al.], Kraków 2010, s. 721–732.
- Martinczak F., *Geneza zjazdów Związku Lekarzy Słowiańskich*, „Archiwum Historii Medycyny” t. 43: 1980 z. 1, s. 37–43.
- Mikulka J., *Polské slovanství v letech mezi dvěma světovými válkami*, „Slovanský Přehled” R. 72: 1986, s. 97–106, 273–284.
- Moroz-Grzelak L., *Paradygmat jedności etnicznej w tekstach J. M. Musiałka oraz w dokumentach Komitetu Słowiańskiego. Powroty wizji wspólnoty słowiańskiej*, „Prace Komisji Środkowo-europejskiej PAU” t. 19: 2011, s. 31–44; *Bracia Słowianie. Wizje wspólnoty a rzeczywistość*, Warszawa 2011, s. 269–275.
- Myslek W., *Idea słowiańska w ujęciu środowiska czasopisma „Zet”*, w *Tradycje duchowe Europy Środkowej i Wschodniej. Materiały z konferencji zorganizowanej przez Instytut Filozofii WSP w Słupsku, Ustka 14-15 maja 1998 r.*, red. nauk. S. Chazbijewicz, J. Kwapiszewski, Słupsk 1999, s. 57–64.
- Orlof E., *Polska działalność polityczna, dyplomatyczna i kulturalna w Słowacji w latach 1919-1937*, Rzeszów 1984, s. 110–114.
- Pańko G., *Polska i Polacy w czeskiej opinii publicznej w okresie międzywojennym*, Wrocław 1996, „Acta Universitatis Wratislaviensis No 1829. Historia 127”, Wrocław 1996 ss. 218, 22 nlb.; s. 68-69.
- Pawluczuk Z., *Związek Sokolstwa Słowiańskiego*, [w:] *130 lat Sokolstwa Polskiego. Międzynarodowa konferencja naukowa, Kraków-Lwów 21.06-30.06.1997*, Kraków 1997, s. 155–172.
- Pilatowicz J., *Federacja Inżynierów Słowiańskich (1926 – 1934) – powstanie i działalność*, [w:] *Spółczesność. Państwo. Modernizacja. Studia ofiarowane Januszowi Żarnowskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, pod red. W. Mędrzeckiego, Warszawa 2002, s. 143–152.
- Pilatowicz J., *Ruch stowarzyszeniowy inżynierów i techników polskich do 1939 r.*, t. 1, Warszawa 2003, s. 8, 114-117, także w Internecie: <http://bc.pollub.pl/dlibra/plain-content?id=315>
- Piotrowski B., *Tradycje słowiańskie Poznania i Wielkopolski w XIX i XX wieku*, w *Idee wspólnotowe Słowiańszczyzny*, red. A. W. Mikołajczaka, W. Szulca, B. Zielińskiego, Poznań-Gnieszno 2004, s. 60-70.

- Ponczek M., Drozdek-Malolepsza T., *Współdziałanie na terenie międzynarodowym, w Zarys dziejów Sokolstwa Polskiego w latach 1867-1997*, praca pod red. E. Malolepszego i Z. Pawluczuka, Częstochowa 2001, s. 95–99.
- Powidzki T., *Polska i Łużyce na przestrzeni dziejów*, w *Łużycom wolność*, Poznań 1946, s. 53–55.
- Rostański S., *Oryginalne dokumenty Federacji Farmaceutów Słowiańskich*, w *Pamiętnik. VIII Sympozjum*, s. 155–159.
- Róziewicz J., Róziewicz H., *Z dziejów międzynarodowych kontaktów naukowych Polski w latach 1919-1939*, „Problemy Polonii Zagranicznej” t. 9, 1974, s. 374.
- Róziewicz J., *Towarzystwo Słowiańskie w Krakowie*, w *Towarzystwa naukowe i upowszechniające naukę działające w przeszłości na ziemiach polskich*, t. 2, cz. 1, red. nauk. B. Sordylowa, Wrocław – Warszawa 1990, s. 231–237.
- Russocka J., *Literatura słowacka w ujęciu polskich pism slawistycznych okresu dwudziestolecia międzywojennego*, „Pamiętnik Słowiański” t. 21: 1971, s. 325–344,
- Russocka J., *Literatura słowacka w polskich czasopismach okresu międzywojennego*, w *Vzťahy slovenskej a polskej literatúry od klasicizmu po súčasnosť*, Bratislava 1972, s. 193–206.
- Russocka J., *Towarzystwo Przyjaciół Słowaków im. Ludenita Štúra i jego wkład w szerzenie znajomości słowackich problemów literackich w Polsce*, w *Slawistyczne studia literaturoznawcze*, s. 195–203.
- Śliziński J., red., *Stosunki literackie polsko-czeskie i polsko-słowackie 1890-1939*, Wrocław 1978.
- Stojczew Z., *Naukowa współpraca lekarzy słowiańskich w latach 1862–1946*, praca doktorska – Pomorska Akademia Medyczna, Szczecin 2000.
- Świątkowski H., *Współpraca prawników słowiańskich*, „Życie Słowiańskie” 1947, s. 304–305.
- Turowski K., *Odrodzenie. Historia Stowarzyszenia Katolickiej Młodzieży Akademickiej*, Warszawa 1987, s. 230–231, 232, 252–253.
- Wiecheć A., *Sport narciarski w działalności Związku Sokolstwa Słowiańskiego*, w *Z najmniejszej historii kultury fizycznej w Polsce*, t. 6, Prace naukowe Letniej Szkoły Historyków Kultury Fizycznej, pod red. L. Nowak Andrzeja, Gorzów Wielkopolski 2004, s. 51–59.
- Wierzbicka K., *Z zagadnień polsko-bułgarskich związków kulturalnych. Geneza Towarzystwa Polsko-Bułgarskiego w Sofii oraz Bułgarsko-Polskiego w Warszawie*, w *Slawistyczne studia literaturoznawcze*, s. 232-234.
- Zablotniak R., *Związek Dermatologów Słowiańskich*, „Przegląd Dermatologiczny” t. 68: 1981, nr 2, s. 271–274.
- Баран З., *З історії діяльності Польсько – югославської ліги у Львові (1923-1939 рр.)*, [w:] *Львів. Місто, суспільство, культура. Studia z dziejów Львова*. t. 7, *Уряди, урядники, інституції*, pod red. K. Karolczaka, Ł. T. Sroki, Kraków 2010, s. 516–523.
- Баран З., *Реальні основи єдності слов'ян. З історії інтелектуальних дискусій міжвоєнного двадцятиліття*, [w:] *Polska Słowacja Europa środkowa w XIX–XXI wieku. Księga ju-*

bienszona dedykowana Profesor Ewie Orlof, red. J. Pisuliński, E. Rączy, K. Żarny,
Rzeszów 2011, s. 31–44.

Дамянова Е., *България и Полша 1918–1941*, София 1982, с. 108, 109.